

**BADIIY ADABIYOT VOSITASIDA XORIJIY TIL O'QITISH
METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH.**

*Samarqand viloyati Urgut tumani
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Unversiteti
1-kurs doktoranti Ulasheva Umida Maxmadamin qizi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada chet tillarni o'qitishda badiiy adabiyot vositasida xorijiy til o'qitish metodikasini takomillashtirish hamda o'qitishda qo'llaniladigan usul va metodlarning tushunchasi, mohiyati, xususiyatlari va metodikani o'qitish usullari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: chet til, metodika, o'qish, tinglash, gapirish, grammatika, nazariya, til materiallari.

Abstract: This article analyzes the concept, meanings, features and methods of teaching foreign languages and methods used in teaching.

Keywords: foreign language, methodology, reading, listening, speaking, grammar, theory, language materials.

O'tgan asrning 60-yillari boshlarida chet tillarini o'qitish metodikasida metodikani o'qitish uslublari to'plami sifatida belgilashga urinishlar qilingan. Til materiallari bilan tanishish usullari, o'qitish usullari va shunga o'xshash narsalar paydo bo'ldi. Shu munosabat bilan ushbu atamani tushunishda ikkilik mavjud edi. Uslubiy yo'nalishlarni ko'rib chiqishdan oldin "metod" atamasi bilan bog'liq ba'zi aniqliklar kiritilishi kerak. Mahalliy uslubiy adabiyotlarda ushbu atama ikki ma'noga ega: metod uslubiy yo'nalish sifatida uslub va metod sifatida uslub - o'qitish uslublari to'plami. Ushbu atama ma'nosining ikkilikliligi quyidagi holatlar bilan bog'liq. Dastlab, ushbu atamaning birinchi ma'nosi uslubiy adabiyotlardan kelib chiqdi: tabiiy usul, to'g'ridan-to'g'ri usul va hk. Ushbu atama maxsus o'qitish tamoyillari to'plami, ya'ni asosiy ko'rsatmalar bilan tavsiflangan maxsus o'quv tizimini anglatardi. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu ma'noda usul printsiplar kompleksi bilan ajralib turadi, chunki turli uslubiy tizimlarda individual printsiplar bir-biriga to'g'ri kelishi mumkin. Uslubiy yo'nalishlarni ko'rib chiqish ikki asr davomida mavjud bo'lgan va yigirmanchi asrning boshidan beri qo'llanilmagan eng qadimgi uslub - grammatiktarjimadan boshlanadi. Ushbu tendentsiya vakillari o'rta ta'lim muassasalarida chet tilini o'rganish nafaqat grammatikani tizimli o'rganish natijasida erishilgan aqlning gimnastikasi va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan umumiy ma'rifiy ahamiyatga ega, deb hisoblashdi. Grammatikani o'rganish asosida fikrlashning shakllanishi lotin tilidan kelib chiqqan bo'lib, uning grammatikasini o'rganish mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning eng yaxshi vositasi deb hisoblangan. Ushbu uslubni o'qitishning

asosiy tamoyillari quyidagilar edi. 1. Kurs grammatik tizimga asoslangan bo'lib, u materialni tanlashni, shu jumladan so'z boyligini tanlashni, umuman kursni qurishni belgilab berdi. Ushbu pozitsiya grammatikani o'rganish umumiy ta'lim muammosi - tafakkurni rivojlantirishga imkon beradiganligi bilan oqlandi. 2. O'qitishga asos bo'lgan asosiy material bu o'sha davrdagi o'qituvchilarning fikriga ko'ra yozma nutq uchun asl tilni aks ettirgan matnlar edi. 3. Lug'at grammatikani o'rganish uchun faqat illyustratsion material sifatida qaraldi. Turli xil tillardagi so'zlar bir-biridan faqat tovush va grafik jihatdan farqlanadi, ma'no, moslik va farq bilan emas, deb ishonilganligi sababli, ularni ajratilgan birlik sifatida kontekstdan tashqari yodlash tavsiya etilgan. 4. Tahlil va sintez mantiqiy fikrlashning etakchi jarayonlari deb tan olindi. Shu munosabat bilan, o'quv jarayonida matnni grammatika nuqtai nazaridan tahlil qilishga, qoidalarni yodlashga va shu asosda chet tili jumllarini qurishga katta e'tibor berildi. Ba'zan bu usul analitik-sintetik deb nomlangan. 5. Lingvistik materialni semantizatsiya qilishning asosiy vositasi tarjima (chet tilidan ona tiliga va ona tilidan chet tiliga) tarjima edi. Keling, ushbu usul yordamida o'quv jarayonini ko'rib chiqamiz. Yuqorida aytib o'tilganidek, trening o'rganilayotgan grammatik materialni aks ettirish uchun tanlangan matnlarga asoslangan. Matnni tahlil qilish va tarjima qilish o'quv jarayonida muhim o'rin egalladi.

G.Ollendorf kabi ba'zi metodistlar tarjimalarning mazmun tomoni o'quvchilar uchun kulgili va jirkanch bo'lishi kerak, shuning uchun ular gaplarning grammatik tomoniga e'tibor qaratishlari kerak deb hisoblashgan. Bunday "usul" bilan hatto boshlang'ich tillarni bilishni ham ilojsizligini anglash qiyin emas. 18-asr oxirida tarjima usulining yana bir turi - matnli tarjima usuli paydo bo'ladi. Ushbu tendentsiya vakillari, shuningdek, ta'limning asosiy maqsadi umumiy ta'lim deb hisobladilar. Biroq, ular buni asl san'at asarlarini o'rganish asosida talabalarning umumiy aqliy rivojlanishi deb tushundilar. Ushbu uslubning asosiy qoidalari quyidagi printsiplarga qisqartirildi: 1. Ta'lim har qanday matnni tushunish uchun zarur bo'lgan barcha lingvistik hodisalarni o'z ichiga olgan asl xorijiy matnga asoslangan. 2. Tilshunoslik materialini assimilyatsiya qilish matnni tahlil qilish, mexanik yodlash va tarjima, qoida tariqasida, so'zma-so'z natijasida amalga oshiriladi. 3. Asosiy o'quv jarayoni tahlil bilan bog'liq - mantiqiy fikrlashning asosiy usuli. Ushbu qoidalardan kelib chiqadiki, matn tildagi barcha ishlarning markazi - keyinchalik uzoq vaqt davomida metodologiyada mavjud bo'lgan pozitsiya. Shuni ta'kidlash kerakki, ma'lum kamchiliklarga qaramay, matnli-tarjima usuli bilan ishlab chiqilgan bir qator texnikalar keyingi uslubiy yo'nalishlar arsenaliga kirdi. Shunday qilib, matn ustida ishlash o'qish (yoki tushuntirish) o'qish kabi turlarini shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qildi. Texnikaga teskari tarjima amaliyoti kiradi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan ikkala usul ham umumiy jihatlarga ega va tarjima bilan bog'liq, chunki lingvistik materialni semantizatsiya va assimilyatsiya qilishning

asosiy vositasi tarjima hisoblanadi. Ikkala usul ham shaklni tarkibdan ajratish bilan tavsiflanadi. Demak, grammatika-tarjima usulida barcha e'tibor grammatikaga qaratilgan bo'lib, matnlarning mazmuni va so'z boyligi e'tiborga olinmaydi. Matnli tarjima usulida barcha e'tibor matnlarning mazmuni va xususiyatlariga qaratilgan, grammatika tartibsiz o'rganilgan va qoidalar vaqti-vaqti bilan berilgan. M.Berlitz uslubi bo'yicha o'qitishning asosiy tamoyillari quyidagilar edi: 1. Treningning maqsadi - og'zaki nutqni rivojlantirish. 2. Lingvistik materialni idrok etish bevosita amalga oshirilishi kerak. Chet tilining so'zlari ob'ekt yoki harakat bilan bog'liq bo'lishi kerak va grammatikani intuitiv ravishda o'rganish kerak, chunki shunga o'xshash jarayon bolaning ona nutqini o'zlashtirishiga xosdir. 3. Materialni o'zlashtirish taqlidga asoslangan bo'lishi kerak va o'xshashliklar. Shuning uchun ona tili va qoidalari bilan taqqoslash ortiqcha. 4. So'zlarning ma'nosini ochish, grammatika Vizualizatsiya (ob'ektlar, harakatlar, rasmlar) yordamida amalga oshirilishi kerak. 5. Ishning asosiy shakli bu dialog. 6. Tilning barcha materiallari oldindan quloq tomonidan qabul qilinadi (talaffuzni o'zlashtirish), keyin u og'zaki (turli mualliflar bilan davomiyligi jihatidan har xil yo'llar bilan) ishlab chiqiladi va ko'p vaqt o'tgach, alohida so'zlardan boshlab o'qiladi. Barcha mashg'ulotlar ushbu printsiplarga muvofiq qurilgan. Shunday qilib, M. Berlitzning darsligida kitobning birinchi sahifalari asosan maktab auditoriyasi uchun alohida ob'ektlar tasvirlangan lavhalar bilan chizilgan rasmlar bilan to'ldirilgan.

Quyidagi xatboshilarga yangi materialni kiritish bilan bog'liq bo'lgan bunday og'zaki ochilish muallif tomonidan talaba birinchi navbatda asl talaffuzni va taqlid qilinadigan naqshni eshitishlari kerakligi sababli oqlandi. Lug'atni semantizatsiya vizualizatsiya yordamida amalga oshirildi, yuz ifodalari muhim rol o'ynadi. Ko'rsatilgan vositalar yordam bera olmagan hollarda, o'qituvchi kontekst yordamida semantizatsiyaga o'tdi. Savol-javob mashqlari mashqlar sifatida keng qo'llanildi. O'qishni o'rganish qiziquvchan tarzda qurilgan. Dastlab, ilgari o'rganilgan so'zlar qismlarga bo'linmasdan o'qilgan va faqat bir necha darslardan so'ng alohida harflar va iboralarni o'qish tushuntirilgan. Boshqacha qilib aytganda, so'zlarni, savollarni va javoblarni qanday o'qishni o'rganish o'qituvchining "ovozidan" bo'lganidek sodir bo'ldi. Shunday qilib, asosiy e'tibor dialogik nutqqa qaratildi. M.Berlitz maktablarining hayotiyliigi shundan iboratki, dialogni o'tkazish qobiliyatiga kichik material asosida erishilgan, ya'ni tovar bozorlari uchun kurash bilan bog'liq holda talab qilingan. M.Berlitzdan farqli o'laroq, F.Guen o'qituvchi edi va o'zining tan olishicha, turli usullarni qo'llagan. Umuman olganda, u samarasiz degan xulosaga keldi. Bir marta, bolalarni kuzatayotganda, bolalar o'zlarining ona tillarini o'rganayotganda o'zlarining xatti-harakatlarini o'yinchoqlar bilan xronologik ketma-ketlikdagi izohlar bilan birga olib borishini aniqladilar: «Ayi q yotadi. Ayi q uxlab qoladi. Ayi q yaxshi uxlaydi "va shunga o'xshash narsalar. Shuning uchun F.Gouin tizimidagi asosiy o'rinni

odamning harakatlari, hissiyotlari asosida xronologik ketma-ketlikda tilni o'rgatish tabiiy degan pozitsiya egallaydi. Bu uning tizimining ikkinchi pozitsiyasiga olib keldi - atrofida o'quv quriladigan o'quv bo'limi grammatikani ham, so'z boyligini ham birlashtirgan jumla. F.Guen dastlab so'z birikmasidagi uchta guruh tushunchalarini ajratib ko'rishni boshladi: ob'ektiv, sub'ektiv va majoziy. Ushbu guruhlariga muvofiq, harakatning parchalanishi asosida qatorlar qurilgan. Keling, buni "xat yozish" ning aniq bir misoli bilan tushuntiramiz: men qog'ozni olaman. Men qalamni chiqarib olaman. Men siyoh idishidan qopqoqni olib tashlayman. Men qalamimni siyoh idishiga va shunga o'xshash narsalarga botirdim, u bir qator jummalardan iborat darslikda 75 tagacha seriyani taklif qildi. Bunday ketma-ketlikdagi ish jarayoni quyidagicha davom etdi. Birinchidan, o'qituvchi bir vaqtning o'zida harakatlarni va ularga sharhlarni bajaradi.

Keyin talabalar har bir gapni o'qituvchidan keyin takrorlaydilar. Shundan so'ng o'qituvchi alohida iboralarni aytadi, o'quvchilar harakatlarni bajaradilar. Keyin kuchli o'quvchi jummalarni aytadi, boshqalari esa harakatlarni amalga oshiradi. Og'zaki ish harakatlarning nomlanishi (barcha talabalar tomonidan) va ularni amalga oshirish bilan tugaydi. Ushbu amaliyotdan so'ng talabalar ketma-ket daftarga yozadilar. Yarim mexanik taqlid asosida bunday mashg'ulotlardan so'ng talabalar cheklangan materiallardan foydalangan holda asosan og'zaki nutqni o'zlashtirdilar. Aks holda, F.Gyuyen M.Berlitz kabi metodologik printsiplarga rioya qilgan. M.Valter tabiiy usulning taniqli vakili edi. U ham F.Gouin singari chet tilini o'qitishni talabalarning faol faoliyati bilan bog'lab, atrofdagi dunyoni idrok etishning hissiy tomoniga katta ahamiyat berdi. Shunga muvofiq, u o'quvchilarni tarjima qilinadigan til bilan tanishtirishga o'qitishni yaqinlashtirishga harakat qildi. Shunday qilib, Shotlandiyada nemis tiliga dars berib, u o'z auditoriyasini nemis pivo zali shaklida jihozlaydi. Agar dastlabki bosqichda til materialini o'zlashtirish harakatlar va ularning izohlariga asoslangan bo'lsa, ilg'or bosqichlarda talabalar sahnalarni ijro etishdi, ba'zi belgilarni tasvirlashdi. Shunday qilib, M.Volter faoliyat va harakatlarga taqlid qilish va taqlid qilish o'rtasidagi bog'liqlikda F.Guendan bir oz oldinga bordi. Uning uslubiy texnikasi qiziqarli - rasm bilan ishlash uchun tavsiya. Shunday qilib, uning fikriga ko'ra, rasmni tavsiflashda ob'ektning qismlariga, ularning belgilariga (o'lchamiga, shakliga, rangiga), ushbu ob'ekt bilan harakatlarga va nihoyat, uni qo'llashga e'tibor qaratish lozim. Ta'kidlash joizki, M.Volter birinchi bo'lib so'zlarni yodlash vositasi sifatida mashqlarni guruhlariga bo'lib tizimlashtirgan. Demak, u so'zlarni sinonimlar va antonimlar printsipligiga ko'ra, tematik printsipligiga ko'ra turdosh so'zlarga ko'ra guruhlashni taklif qilgan. Tabiiy usul asoslarini qisqacha tekshirib chiqqach, shuni ta'kidlash kerakki, u etarli ilmiy asosga ega bo'lmasa-da va uning mualliflari oddiy o'qituvchilar bo'lgan bo'lsa-da, u shu kungacha u erda qolgan narsalarning metodikasiga juda katta hissa qo'shgan. Avvalo shuni ta'kidlash kerakki, tabiiy usul

vakillari so'z boyligini uzluksiz semantizatsiya qilish tizimini taklif qildilar: 1) ob'ektni, uning tasvirini ko'rsatish, yuz ifodalari yordamida harakatni namoyish qilish; 2) sinonimlar, antonimlar yoki ta'riflar yordamida so'zlarning ma'nosini ochib berish; 3) kontekst yordamida ma'noni ochib berish. Ushbu semantizatsiya usullarining barchasi ko'plab uslubiy yo'nalishlardan omon qoldi va bizning metodikamizga kirdi. Albatta, zamonaviy metodologiya M.Volter tomonidan taklif qilingan turli xil guruhlash turlarini lug'atni, avvalo, tematik asosda tizimlashtirishning mumkin bo'lgan usullaridan biri sifatida foydalanadi. Zamonaviy uslublarda va harakatlarni sharhlashda, ayniqsa dastlabki bosqichda, shuningdek sahnalarni ijro etishda o'z o'rnini topdi. Bularning barchasi tabiiy usul merosi yo'qolmaganligini tasdiqlashga imkon beradi. To'g'ridan-to'g'ri metodikani o'qitishning uslubiy printsiplari quyidagilar edi: 1. O'qitishning asosi og'zaki nutqdir, chunki har qanday til o'z mohiyatiga ko'ra tovushli bo'lib, etakchi o'rinni psixologiya isbotlagan ovoqli va kinestetik hislar (nutq apparati hissiyotlari) egallaydi. 2. Ona tili va tarjimasini istisno qilish. Ushbu pozitsiya ona tili so'zlari o'rganilayotgan ma'no so'zlari bilan mos kelmasligi, har xil tushunchalarni va shunga o'xshash narsalarni ifoda etishi haqidagi tadqiqotlarga asoslandi, chunki har bir millatning o'ziga xos dunyoqarashi, tilda aks etgan tushunchalar tizimi mavjud. 3. Fonetika va talaffuzga alohida ahamiyat berildi, chunki nutqning tovush tomonini o'zlashtirish og'zaki nutqning ajralmas shartidir. Ushbu xulosa tilning tovush tomonini o'rganish asosida qilingan. Natijada, talaffuzni o'rnatish usullari ishlab chiqildi. 4. Gestalt psixologiyasining pozitsiyasiga asoslanib, bu butunlik yig'indisi emas uning tarkibiy qismlari va so'zlarning polisemiya asosidagi lingvistik pozitsiyasi, to'g'ridan-to'g'ri usul vakillari so'zlarni faqat kontekstda o'rganishni tavsiya qildilar. 5. Ushbu usulda induksiya asosida grammatikani o'rganish taklif qilindi. Yaxshi o'rganilgan matn asosida talabalar matn ustidan kuzatuvlar olib borishdi va qoidalarni chiqarib olishdi. Espersen O. buni "kuzatuv grammatikasi" deb atagan. Keyinchalik ushbu qoidalar tizimga kiritildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chet tili darsi haqida suhbatlar: pedagogika institutlari talabalar uchun qo'llanma / Passov E.I., Kolova T.I., Volkova T.A., Dobronravova T.N., Voronova O.M., Kraynova E.A. - L., "Ta'lim", - 1975 yil.
2. Bim I.L. Chet tillarni o'qitish metodikasi masalasi to'g'risida. // IYaSh.- 1974.- № 2.-S.19-32.
3. Volovin A.V. Buyuk Britaniya va AQSh uslubiy tizimlarida chet tillarini o'rganishga kommunikativ yondoshish // Chet tillarni o'rganishga kommunikativ yondashuv: maqolalar to'plami. ilmiy. asarlar, jild 275 - M., 1985.
4. Ingliz tilini o'qitishning kommunikativ metodikasiga kirish: rus o'qituvchilari uchun qo'llanma -Oksford universiteti matbuoti, 1997 yil.

5. Duflo Bernard. Tillarni o'qitish amaliyotida talabalarning o'zaro aloqasi va tasavvur kuchi // Chet tillarida kommunikativ o'qitish: universitetlararo. Shanba ilmiy. PSTU materiallari - Perm, 1998 y.
6. R. P. Milrud, I. R. Maksimova Chet tillarni kommunikativ o'qitishning zamonaviy kontseptual tamoyillari. // IYaS.- 2000.- №4 - S.9-15, №5 - S.17-22.